

577#

127/127 66 - 128/127 08/

ACC. N:R

M. 10145 : 1-22.

Landskap: Småland

Upptecknat av: Janne Augustsson

Härad: Sunnerbo lsh.

Adress: Näs Götteryd

Socken: Götteryd

Berättat av: upptecknaren

Uppteckningsår: 1946

Född år 1890 i Götteryd

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Ses. 17-22

Innehåller svar på frågelista:

Halmatak sid. 1-22.

Lu F 57.

Sit. 9 min

Halmtak.

Wid sekelskiftet fanns ingen enda gård här i trakten där boningshuset var täckt med halm. Något torp eller backstuga med halmtak fanns ännu men någon ny täckning med halm på dem förekom inte ty de täcktes om med takspån.

De allra flesta ladugårdar voro då täckta med halm. Takstolen var läktad med långa slånor eller läkt som voro lagda direkt på sparrarna i husets längdriktning och fästade i sparrarna med tränaglar av kärnfurn. Läktorna voro mest av starkt granvirke och skrädda på två sidor och i gamla ladugårdar voro de mycket breda. På en medelhög taksida brukade vara 21 läkt från ryggningen till takhopsen. Någon kropps fanns ej.

Material och dess användning.

Endast råghalm användes till täckning. Rågen slagtröskades med plejjet och bands ihop i klippor med halmen efter 5 rågnekar i varje. Plejen eller slagan bestod av hannlen och slavlän och dessa voro sammanfästade med en "håjla" gjord av älkskinne. Hannlen var för det mesta av björkträ och slavlén var av ek. När halmen ej var utan där var gräs och sarv i klipporna repades detta ut på en halmrepa som sattes med den ena ändan i ett hål i väggen varefter man tog en mindre del halm ut från repen och repade varefter klippan bands ihop igen men hade nu blivit mindre. Innan täckningen skulle böja gjordes först halmen i ordning. Endast långhalm användes.

Taktäckningen.

Bundet tak. Innan täckningen började satte man upp "stöa" och till detta hade man stöknäjtä inne i husen som alltid varo i beredskap. Knäjtän var en stor lång träkloss i vilken var boräat ett stort hål och i detta var satt en 3 alnar lång stark granestake. ~~För~~ Knektarna spikades på väggen en aln under takkapsen där det skulle täckas och ifrån marken och upp till den andra änden av knekten sattes en hög stång som stöd och spikades oihop. Till ett fack som skulle täckas gick i regel åt 4 eller fem knektar på lagom avstånd från varandra. Över på knektarna lades därefter golv av bräder i dubbla lager för att göra ställning en säker och ribbor spikades emellan stolparna för att det skulle beliva stadigt.

På de flesta tak var spikast en bräda nedanför ~~de~~ läkterna längs kopsen och utefter denna lades palmen så den gick något nedanför. Den som skulle täcka hade i förväg huggit täckeraftar och vridit täckevidjor i stort antal. Täckeraftar togs mest smala raftar av gran eller furu som skalades på ena sidan för att kunna torka, men även björk och hasselkäppar användes. De som ^{hade tillgång} till sigskrack efter kuttade bräder togo detta i stället för andra käppar. Vidjorna skurus av björktillingar vilka skrapades med en täljkniv på den ena sidan varefter de vredos och västes i storändan och bundos ihop i buntar om 100 vidjor i varje varefter de lades under tak till dess de skulle användas. De måste sedan ligga i blöt en halv dag och mjukna innan de kunde begagnas.

Den del av taket som täcktes åt gängen kallades "stij" och varje omgång med halm som bands på kallades "flaska". Till hofsen eller den första flaskan togs tre gånger så mycket halm som till de andra flaskorna emär denna måste vara tjock för att motstå rötan genom takdräpet. Från man brukade för det mesta hjälpas åt att täcka och dessutom behövdes en till att bära halm och vidjor samt flyg opp raftar. Klipporna voro ibland "gäckade" något litet med en yta i båda ändarna, vilket skedde på logen inman de bars upp och lades antingen på ställningen eller på läktet ovanför där det täcktes. När man började bre ut halm på en flaskatog man en raft och lade över vid högra ändan där man började, varefter man tog en täckeväja och stöck igenom halmen nedanför täckeraften och nedanför den läkt man

Flask 2.
se do. 1891!

skulle binda i, varefter man tog upp vidjan
ovanför läkten och raften. Man vred sedan en ögla
"öggla" i vidjans toppända och storändan av
vidjan ^{togs} igenom och drogs åt något. Sedan breddes
halmen och sattes i vidjan utåt hela flaskan
varefter man jämnade ut halmen till lagom tjock-
lek och slötade den i nedre kanten med en täck-
raka. När detta var gjort drog man åt vidjorna
varvid man fört vred dem några slag och lade
för det mesta vänstra knät på raften för att
trycka ner denna med: "man drog så bra man
orkade och stoppade sedan in storändan av
vidjan under raften ovanifrån. Ibland brukade
en pojke vara inne i ladugården och sticka
vidjan tillbaka ^{ovan} under läkten då det gick
mycket fortare än när täckarna skulle gräva
sig till den igenom halmen. Varannan flaska
täcktes från höger håll och varannan från

vänster och vidjorna voro aldrig riktigt mithför
varandra i de olika läkten. Avståndet emellan
vidjorna var omkring 3 kvarter ($\frac{3}{4}$ aln) och
ibland dubbel så långt. Det brukade gå att täcka
3 eller 4 flaskor medan man stod på ställningen
men sedan måste man ha en grov slana
som var lika lång som "stiets" bred till att
stå på och ibland användes en lång steg.

Denna bands i ett långt rep eller länk, en
i varje ända, som var bunden i sparren uppe
vid ryggningen och ~~hög~~ hängde på taksidan.

Det gick att täcka 3 flaskor emellan varje gång
slanan flyttades uppåt. Bredden på den del
av taket som täcktes på en gång var olika ~~men~~
men det brukade vara 2 sparrar inne i stiet
och en vid vardera ändan... Takstegen var 12 eller
15 alnar lång och stöjstevnen voro skrädda
med en täljyla till lagom tjockt. Spolarna

voru 4 eller 5 kvarter långa och sutta i päl som
varu borrade i stäjjesbenen. Avståndet emellan
spolarna var $1\frac{1}{2}$ aln.

Taklinorna som uppehålla slanan eller täcke-
bommen voru antingen vanliga fjuderlänkar eller
långa rep eller skotömmar. I den nedra ändan
var gjut en snara som lades om bommen
och den andra ändan bands i sparrarna vid
ryggningen på sidant sätt att det gick att
läsa den lätt.

Takskägget eller halsen bands i andra eller tred-
je länken nedifrån och avståndet emellan häftet
var nära en halv aln utåt hela sidan. Där taket
var uträtt för sydvästlig vind lades halmen
tjockare.

Takvidjor växte i rikligt på orten finnas
ännu i björkskog men de tågas aldrig vara
på munna, även vide och häggvidjor används

Kumera finnes ingen här i orten som använder takkåppar och takvidjor. För 10 eller 12 år sedan studade man därmed och använder täcke träd i stället. Denna är stälträd i lagom tjocklek och den viras på en taknål vars utseende jag ej kan beskriva. Andan av träden bindes i läkten varefter man tager taknålen en bit längs flaskan och sticker den igenom halmen ovanför läkten varefter en person som befinner sig inne i byggnaden tar mot näsen och sticker den under läkten tillbaka där täckaren tar mot den och drager åt så bra han orkar och sedan fortsättes vidare tills trädet är slut på nålen. Takkåppar har ej använts utan vid täckning med vidjor.

Att halmen bands fast vid taket med halmen eller att ^{man} klistrade fast halmen här ej förekommit.

Släntlingen av halmen utåt taksid^{an} gjordes både med handen och med en träkebräda.

Varje ginge en ny flaska var pålagd packades stubben av halmen till med rakan så som den skulle vara när taket var färdigt varefter vidjorna drogos åt. Där en takkåpp slutade ute på flaskan bands sista vidjan om båda kåpparna så att halmen skulle bli fast vid skarnen. I vindskidan gjordes ej hål för takkåpparna men de övriga kåpparna brukade ibland spikas vid vindskidan.

Vid gavlarna spikades alltid vindskeder som skydd mot blästen. Dessa voro 6 eller 7 tum breda och spikades på ändarna av läkterna.

Taketällningen räcker en halv alm utanför gaveln och på många tak var här spikat bräder på undersidan för att hindra blästen att slita hål underifrån.

Täckerakan var $1\frac{1}{2}$ aln lång, omkring 2 tum tjock och 5 tum bred samt refflad längs undersidan med $\frac{1}{2}$ tum djupa refflor. På mitten av rakan var spikad en käpp till skaft vilket hade riktning snett bakåt. En del täckebräder voro mycket gamla.

I Gäteryd har ej funnits någon knivsmed eller lissmed på de sista 100 åren men i Hallaryd fanns 3 lissmeder, alla födda omkring 1850 vilka försägo Gäterydsborna med liss innan maskinliarna kommo i bruk. Dessutom fanns det även knivsmeder i Hallaryd som sålde sina knivar till gärdshandlare eller självingo omkring och sålde dem. Någon täcke-kniv har jag ej sett användas. Taket rafsades ej förrän ryggingen var pålagd och täckebommen var nedtagen. Man använde då träräfsa. När denna ej slit ut så mycket halm

När man klippte takskägget eller hofsen använde man både snöre eller en bräda att klippa efter och klippningen skedde med en vanlig stor ullsax. Ullsaxarna köptes på marknaden eller av kringvandrande handlare och voro ej tillverkade i socknen.

När man täckt sidan upp till ryggingen så det endast fanns en eller 2 läkter kvar gjorde man ryggingen. Topparna av halmen på den flaskan som täckts sist vekos då över ryggingen och sedan ryggades med smärre halm som bars upp^{och} lades på ett mycket tjockt lager som packades i hop så hårt som möjligt. De band av halm som varit om klipporna samlades nu ihop och barus upp att rygga med vilket de voro bra till. Ryggingen lades mycket tjockare än den andra täckta delen av stiet.

Till att hålla ryggingen kvar på staket gjordes
"hängevär" som bestod av utsklyvda träd
av 2 alnars längd och rätt grova. I ena än-
dan på varje sådant träd borrades ett hål
varefter de föttes ihop 2 tillsammans med
en tränagel och hängdes grense om ryggingen
rätt nära varandra. Ibland hände det att både
hängevär och rygging blåste ner om det blev
storm innan ryggingen blivit riktigt genomvärd
så att halmen flackade, men hade hade hänge-
värren börjat ligga stadigt blåste de sedan ej
ner för någon storm. Ett slånor lagts över
hängevär har jag ej sett. Hängevärren voro för
det mesta av gran eller furuträ och nageln
som band dem samman var för det mesta
gjord av ek eller grenar av gammalt "kärre-
grane". Den sista flackare halm bands på
den näst översta läkten vid ryggingen om det
gick

Detta har endast varit vid tillfällig lagning
och man har ej lagt nytt prima tak på det
gamla ty detta smulas sönder när man skall
röra vid det.

För brukade man täcka tre av de nedersta
läkterna på ett tak med takspån innan man
började täcka med halv men detta är bortlagt
för omkring 40 år sedan och numera är alltid
takhöfen av halv.

För att komma upp till ryggningen på taket
har man den vanliga stegen som räcker upp
på mitten av taksidan och vid denna binder
man sedan en liten stige som når upp.

Några storkar hava aldrig häckat här på
orten, år 1915 fanns här en stork som uppe
höll sig här i trakten i 2 veckors tid om
våren. Någon plantering av växter på halv-
tak har ej förekommit men björktillingar

och en mängd annan växtlighet har trifts
där taken varit betäckta med tjock moss och
varit mycket fuktiga.

Ett halmtak skulle vidröras så lite som
möjligt ty då höll det tätt längst. Det fick
ej räpas och mossan skulle växa som den ville
ty där den fanns blev ej något hål. De taksid-
or som lägo mot norr och sällan fingo sol-
ken blevo snart övervuxna med moss och
höllo sedan dubbelt så länge som den and-
ra taksidan.

Ett bartant halmtak brukade hålla tätt om-
kring 15 år men måste under denna tid ryg-
gas om flera gånger. När ett gammalt tak
ryggades måste man vara mycket försiktig
så man ej gjorde hål på taksidan med stegen
eller trampade på det. Stark bläst gjorde
mycken skada på taket och slit upp det.

När det blev hyl på ett halmtak tog man halm och vid-jor samt några korta käppar med sig upp varefter man brede ut halm och stoppade den emellan så gott man kunde var- efter man lade en käpp över vilken bands fast med några vidjor. Därefter lades halm ovanpå för att göra det tätt vid vidjehälen och denna bands med käpp och ett par vidjor ovanför.

Halmtaken voro bättre än spåntaken i ladu- gårdar både för de voro varmare och skyddade de för gräs i sådlaven och foder och ett spåntak började i regel bliva ~~stätt~~ stätt långt innan halmtaket. Den största olägen- heten med halmtaken var att när de blivit gamla voro vidjorna brutna och kom det då en hårrvinge eller stark storm kunde ett helt stycke bliva taklöst på några minu- ter

i funn kisstil och täckta med papp.

Halmtak på boningshusen i bondgårdarna var sälsynt för 100 år sedan när det då var mycket vanligt med torvtak men däremot var det flera torp och backstugor som då hade halmtak. Däremot voro de allra flesta ladugårdar täckta med halms när man fick mycket råg i svedjorna och det var dessutom långt till spånhyvel och man var rädd för att köpa spik när den var mycket dyr på den tiden. Ty den smiddes för hand. Vid sekelöfvet voro nästan alla boningshus täckta med takspån men sedan omtäcktes många med takpapp sedan Tinsfors fabrik börjat tillverka sådan. De torvtak som funnos kvar blevo omtäckta med papp och den byggnad där halmtaket var borttaget lades ej halms på nytt. Antalet tak som är täckta med halms nu mot för

50 år tillbaka äro knappast hälften så många
ty på de sista 10-20 åren hava allt flera
tegel och cementtak tillkommit. I Götersyd fin=
nes nu ej något boningshus med halm tak
kvar ty för några år sedan brann Olivia Svens=
sons ^{i gäststugan} stuga ner och denna var den sista.

Orsaken till att halmtaken blivit bortlagda
eller minskats är främst de hållbara cement
och tegeltakens företräde, även det tidsödande
arbetet med att slagtröska rågen har nog
bidragit därtill. Vad priset på långhalm är
nu är omöjligt att säga då ingen handel före=
kommer ty ingen slagtröska mera än han
behöfver till sitt eget ladugårdsstak.

Lomliga vana tåktä~~tt~~are funnos färre som
hade till yrke att gå i bygden och tåcka.
De hade mat på stället och hade mera be=
talt än vanliga slagverkare. Vid sekelskiftet

var deras daglön 1 och 50 när andra hade en krona i daglön. Numera beräknas nästan allt arbete efter timpenning så att täckaren har omkring 8 kronor i daglön.

Något taktäckarskrä har jag ej hört omta-
las. Måltiderna vid takläggningen var som under
andra dagar men en sup till maten var van-
ligt.

Någon gång förekom det att kvinnors vora
inne i ladugården och stucka vidjorna till-
baka igenom halmen.

Olyckor hava många gånger förekommit vid
takläggning och lagning av tak genom att
takstegen har glidit av taket och den som
befunnit sig på stegen har följt med i fallet,
men någon dödsolycka kan jag ej komma ihåg
i Götaryd. Vid träkning med träd har det
de sista åren hänt flera gånger att denna

krustit när man dragit åt och täckaren för-
lorat balansen och fallit till marken från stor
höjd och fått armar eller ben skadade.

Jag har ej varit täckare men jag har varit
med vid arbetet många gånger så jag har
kunnat täcka med vidjor och raft. Aldern är
56 år. Har varit jordbruksarbetare. Förfäderna
hava endast täckt åt sig själva.

Alla de gamla som hade taktäckning
till yrke äro nu döda och alla nya täckare
använder träd.